

Thomas van Aquino
Wat maakt gelukkig?

Vertaling en toelichting door Niko Schonebaum

DAMON

Voor Bons, uit dankbaarheid

Inhoud

Brief van Thomas. Fictief	9
Van de vertaler	35
Vertaling	
Kwestie 1 – Over het begrip einddoel	41
Kwestie 2 – Waarin bestaat de gelukzaligheid?	57
Kwestie 3 – Wat is het geluk?	74
Kwestie 4 – Wat is nodig voor het geluk en wat hoort erbij?	92
Kwestie 5 – Over het bereiken van de gelukzaligheid	109
Toelichting	
Kwestie 1 – Over het begrip einddoel	129
Kwestie 2 – Waarin bestaat de gelukzaligheid?	147
Kwestie 3 – Wat is het geluk?	160
Kwestie 4 – Wat is nodig voor het geluk en wat hoort erbij?	173
Kwestie 5 – Over het bereiken van de gelukzaligheid	185

Brief van Thomas.

Fictief

Hemel, sfeer van de zon, 28 januari 2021

Geachte lezer,

Mijn naam is Thomas. Ik ben zo'n achthonderd jaar geleden geboren in een kasteel in het graafschap Aquino. Daarom sta ik bekend als Thomas van Aquino. Het verhaal van mijn leven is het verhaal van iemand die gelukkig werd door de roepstem van God in zijn hart te volgen. Als kind leerde ik bidden, ik leerde de inhoud van het christelijke geloof en de Bijbel kennen, ik ging elke zondag naar de Heilige Mis. Met andere woorden, ik leerde God kennen en zijn boodschap was duidelijk: we zijn geroepen om Gods wil te doen, om van Hem te houden boven alle andere dingen en om onszelf op te offeren voor onze naasten. Mijn oren hoorden het aan en brachten het naar mijn hart. Mijn hart nam het aan, koesterde het, en gaf het door aan mijn denken, mijn dromen, mijn daden. Ook mijn broers gingen mee naar de kerk en leerden bidden, maar het had bij hen niet dezelfde uitwerking als bij mij. Daar kwam ik pijnlijk achter toen ik het grootste en belangrijkste besluit nam van mijn leven.

WIE BEN IK? DOMINICAAN

Vlak voordat ik geboren werd stierf de heilige Dominicus, de oprichter van de orde der dominicanen. Samen met Franciscus van Assisi had hij voor een kleine revolutie gezorgd in kerk en maatschappij. Beiden kregen van God de opdracht om een bedelorde te stichten en hebben dat ook gedaan. Wie lid werd van zo'n orde gaf zijn geld en bezittingen weg en trok er met zijn broeders op uit om het evangelie te verkondigen en te leven van wat hij met bedelen verkreeg. Ik was nog geen twintig toen God mij riep om dominicaan te worden. Met hulp van zijn genade besloot ik te antwoorden zoals eens Maria: mij geschiede naar uw woord. Mijn ouders en broers waren ontstemd. Ze vonden het niet passen bij de eer van de familie dat ik als een halve zwerver door het leven zou gaan. Ik stam uit een adellijk geslacht.

Blijkbaar stonden zij niet in het leven zoals ik. Hun reactie deed vermoeden dat voor hen de eer van de familie boven de wil van God stond. Ze deden van alles om me te dwarsbomen, ze sloten me zelfs op. Allemaal in de hoop me op andere gedachten te brengen, maar dat lukte ze niet. Wat ze deden raakte me wel, maar niet in het diepste van mijn hart, waar ik slechts God liet komen. Ik was vastberaden en vertrouwde op de Voorzienigheid. Uiteindelijk brak hun verzet. Ik werd dominicaan.

WIE BEN IK? GELOVIG ONDERZOEKER

Ik trad in bij de dominicanen omdat ik de roepstem van God in mijn hart wilde volgen, maar daarbij waren er twee aspecten van de orde die me bijzonder aanspraken. Ten eerste het leven van armoede en onthechting. In mijn tijd heerste er onder veel christenen een soort middelmatigheid of lauwheid in de praktijk van het christelijke leven. Bij de dominicanen zag ik juist een vurig verlangen om ten volle te leven volgens de idealen van het evangelie, in armoede en onthecht van alle aardse goederen, volledig vertrouwend op God. Zoals Jezus in het evangelie zegt: zoekt eerst het koninkrijk Gods en zijn gerechtigheid, dan zal al het andere u erbij gegeven worden. Dat trok me zeer aan, en het heeft me tot het eind van mijn leven veel vreugde gebracht om zo te leven. Wat me ook aansprak was de onderzoekende geest die ik bij de dominicanen aantrof. In de dertiende eeuw, de eeuw waarin ik leefde, ontkiemde er een krachtige nieuwsgierigheid naar de werking van de natuur. Mijn latere leermeester Albert de Grote, ook een dominicaan, was daarvan een goed voorbeeld. Er was niets dat zijn verwondering niet prikkelde, van de schitterende sterrenhemel, tot de bonte veelsoortigheid van het dierenrijk, tot de wondere wereld van de menselijke ziel. Bij de dominicanen ging dat verlangen naar begrip van de wereld hand in hand met het verlangen naar God. Het ene zat het andere niet in de weg noch het andere het ene. In de loop van mijn leven ontdekte ik dat de harmonie tussen de liefde voor God en de liefde voor het onderzoek geen vanzelfsprekendheid is, eerder een zeldzaamheid, en altijd een groot geschenk.

WIE BEN IK? THEOLOOG

Toen ik eenmaal was ingetreden werd ik naar Keulen en later naar Parijs gestuurd om daar te studeren. Ik genoot ervan om uren achtereen in de boeken te zitten. De meeste tijd bracht ik door met de Heilige Schrift, die wonderlijke verzameling teksten waarin God tot ons spreekt in de taal van mensen. Ik leerde ook de grote denkers kennen, zoals Aristoteles en Augustinus. Het was een voorrecht om ze niet alleen in de boeken te ontmoeten, maar om ze tot leven te zien komen in de lessen van mijn leermeester Albert. In die jaren werd ik door mijn medestudenten nog weleens geplaagd omdat ik ietwat stil en timide was. Ze noemden me dan de sprakeloze os, ook omdat ik nogal lijevig was. Albert had wel door waarom ik zo stil was, en zelf vermoedde ik het ook. God was bezig om in mijn ziel van alle kennis die zich daar verzamelde en met alle gedachtegangen die ik langsliep een groots en indrukwekkend bouwwerk te maken, een kathedraal van het intellect. Zoiets bouw je niet in een paar jaar, en zolang het nog in de steigers staat concentreer je je op de bouw, in rust en stilte.

God heeft me mijn verstand gegeven met alle talenten en aanleg die erin besloten lagen. Hij heeft een weg voor me bereid waarop ik die aanleg in grote mate heb kunnen ontwikkelen tot de intellectuele vaardigheid en voortreffelijkheid waar ik bekend om ben geworden. Hij heeft een theoloog van me gemaakt. Bovendien heeft Hij me de genade gegeven om Hem mijn leven lang te dienen door die vaardigheden in te zetten voor de verbreiding van zijn rijk op aarde en voor het behoud en de verspreiding van zijn leer. Zo kijk ik terug op mijn leven en mijn werk als theoloog.

WETENSCHAP

Maar genoeg over mijn leven. Ik wil u, lezer, voorbereiden op het bestuderen van de tekst die u verderop aantreft. Het is een passage uit de *Summa Theologiae*, mijn bekendste en grootste werk, dat een rondgang is langs de heilige theologie. We moeten het eerst hebben over het begrip wetenschap. De heilige theologie is namelijk een wetenschap en ze is zelfs de koningin onder de wetenschappen. In mijn

Vertaling

Kwestie 2

Waarin bestaat de gelukzaligheid?

Voorwoord

Dan nu over de gelukzaligheid ofwel het geluk, want dat zijn de termen die we gebruiken voor het bereiken van het uiteindelijke doel. Eerst zullen we bespreken waarin het geluk bestaat, daarna vragen we ons af wat het is en hoe we het kunnen bereiken. Over de eerste kwestie stellen we acht vragen.

1. Bestaat het geluk in rijkdommen?
2. Bestaat het in eerbewijzen?
3. Bestaat het in faam of roem?
4. Bestaat het in macht?
5. Bestaat het in een of ander goed van het lichaam?
6. Bestaat het in genot?
7. Bestaat het in een of ander goed van de ziel?
8. Bestaat het in een of ander geschapen goed?

ARTIKEL I

BESTAAT HET GELUK IN RIJKDOMMEN?

¹STE BEDENKING. Het lijkt erop dat de gelukzaligheid van de mens bestaat in rijkdommen. Aangezien de gelukzaligheid het einddoel van de mens is, ligt het in de lijn der verwachting dat het bestaat in datgene wat de sterkste aantrekkingskracht op ons heeft. En dat zijn de rijkdommen, zoals in Prediker 10 staat: allen gehoorzamen het geld. De gelukzaligheid van de mens bestaat dus in rijkdommen.

²^{DE} BEDENKING. Boëthius zegt dat de gelukzaligheid de staat is waarin men volmaakt is doordat men alle goederen bijeen verzameld heeft. Het lijkt er echter op dat we door het geld dat we hebben alle dingen

bezitten. Aristoteles zegt immers dat het geld is uitgevonden om te dienen als waarborg en dat de mens in ruil ervoor kan hebben wat hij wil. De gelukzaligheid van de mens bestaat dus in rijkdommen.

3DE BEDENKING. Het verlangen naar het hoogste goed is nooit weg, zodat het oneindig lijkt. Dat zien we vooral terug bij de rijkdommen, want de wreck wordt door geld niet verzadigd, zoals we in hoofdstuk 5 van Prediker lezen. De gelukzaligheid van de mens bestaat dus in rijkdommen.

DAARENTEGEN. Het goed van de mens bestaat veeleer in het behouden van de gelukzaligheid dan in het uitdelen ervan. Boëthius zegt echter dat rijkdommen meer opleveren als men ze uitdeelt dan wanneer men ze oppot. Krenterigheid maakt gehaat, vrijgevigheid geliefd. De gelukzaligheid van de mens bestaat dus niet in rijkdommen.

MIJN ANTWOORD. Het is onmogelijk dat het geluk van de mens in rijkdommen bestaat. Er zijn twee soorten rijkdom: natuurlijke en kunstmatige. Aristoteles legt dat uit in boek I van de *Politica*. Natuurlijke rijkdommen zijn rijkdommen waarmee de mens voorziet in zijn natuurlijke behoeften. Voorbeelden zijn voedsel, drank, kleding, karren, onderdak, enzovoort. Kunstmatig zijn de rijkdommen die geen natuurlijke hulp bieden, zoals munten. De menselijke vindingrijkheid heeft ze voortgebracht om de handel te vergemakkelijken. Ze zijn om het zo te zeggen een maat voor koopwaar.

Nu is het duidelijk dat het geluk van de mens niet kan bestaan in natuurlijke rijkdommen, want die dingen streven we na omwille van iets anders, namelijk het behoud van onze natuur. Ze kunnen dus niet het einddoel van de mens zijn, maar worden veeleer op het einddoel van de mens gericht. In de orde van de natuur staan al zulke dingen onder de mens en ze zijn ter wille van de mens gemaakt, zoals te lezen valt in psalm 8: alle dingen onderwierp hij aan hun voeten.

Kunstmatige rijkdommen worden niet nagestreefd tenzij om het verkrijgen van natuurlijke rijkdommen, we zouden ze immers niet nastreven als ze geen waarde zouden hebben om er de dingen die nodig zijn voor het leven mee te kopen. Vandaar dat ze nog verder afstaan van het begrip einddoel. Het is dus onmogelijk dat de gelukzaligheid, die het einddoel is van de mens, bestaat in rijkdommen.

1STE WEERLEGGING. Het gezegde 'alle dingen gehoorzamen het geld' gaat op voor de vele dwaze mensen die slechts de lichamelijke goederen, die inderdaad met geld gekocht kunnen worden, kennen. Maar

een juist oordeel over wat goed is voor de mens moet men niet baseren op wat dwazen zeggen, maar op wat wijzen zeggen. Zo moet men ook een juist oordeel over smaken op het oordeel van degenen wier smaakpapillen het beste werken.

2DE WEERLEGGING. Met geld kan men alles kopen wat te koop is, maar geen geestelijke goederen, want die kunnen niet verkocht worden. Vandaar lezen we in Spreuken 17: wat baat het de dwaas dat hij geld heeft, want de wijsheid kan hij toch niet kopen.

3DE WEERLEGGING. Het verlangen naar natuurlijke rijkdommen is niet oneindig, omdat een natuurlijke maat bepaalt wanneer ze voldoende zijn. Het streven naar kunstmatige rijkdommen is wel oneindig. Het is namelijk de slaaf van een ongeordend verlangen dat onbegrensd is, zoals blijkt uit boek I van de *Politica*. Het oneindige verlangen naar rijkdom is echter iets anders dan het oneindige verlangen naar het hoogste goed. Hoe volmaakter men het hoogste goed bezit, hoe meer men ervan houdt en andere dingen veronachtzaamt. Dit komt omdat men het beter kent naarmate men er meer van heeft. Daarom staat er in Sirach 24: wie mij eet, zal honger houden. Maar bij het verlangen naar rijkdommen en elk ander tijdelijk goed is het juist omgekeerd. Zodra we ze bezitten veronachtzamen we ze en verlangen we alweer andere dingen. Daarop doelt wat we lezen in hoofdstuk 4 van het Johannesevangelie, wanneer onze Heer zegt: wie van dit water drinkt, houdt dorst. Met het water worden de tijdelijke goederen bedoeld. Dat komt doordat we hun ontoereikendheid beter kennen in de mate dat er meer van bezitten. Dat toont hun onvolmaaktheid aan en daarmee ook dat het hoogste goed van de mens niet kan bestaan in tijdelijke goederen.

ARTIKEL 2

BESTAAT HET GELUK IN EERBEWIJZEN?

1STE BEDENKING. Het lijkt erop dat het geluk van de mens bestaat in eerbewijzen. Het geluk is de beloning voor voortreffelijkheid, zoals Aristoteles in boek I van de *Ethica* uitlegt. Maar eerbewijzen lijken meer dan wat dan ook precies dat te zijn: beloning voor voortreffelijkheid. Aristoteles zegt dat zelf in boek IV van de *Ethica*. De gelukzaligheid bestaat dus in eerbewijzen.

Toelichting

Kwestie 2

Waarin bestaat de gelukzaligheid?

VOORWOORD

Kwestie 1 ging over het begrip einddoel in het algemeen. Kwesties 2 t/m 5 gaan over het bijzondere einddoel van de mens. Thomas duidt dat aan met het Latijnse woord *beatitudo*. We vertalen het soms met geluk, soms met gelukzaligheid. Het Nederlandse woord geluk wordt vaker gebruikt voor de momenten dat je op straat zomaar een euro vindt. Het wordt echter ook gebruikt om datgene aan te duiden waar alle mensen naar verlangen en op gericht zijn. Bijvoorbeeld in de zin: ik ben op zoek naar het geluk, maar ik heb het nog niet gevonden. Dat gebruik van het woord geluk klinkt duidelijker en eenduidiger door in het bijvoeglijk naamwoord gelukkig. De vraag ‘ben je gelukkig?’ heeft één heldere betekenis. Het woord gelukzaligheid heeft niet dezelfde dubbelzinnigheid als geluk. Om die reden zou men kunnen kiezen om *beatitudo* altijd te vertalen met *gelukzaligheid*. Het woord heeft echter zowel een ietwat ouderwetse als een ietwat christelijke bijklank die het Latijnse *beatitudo* niet heeft. De Romeinse auteur Cicero, die in de eerste eeuw voor Christus leefde, was net als Thomas van Aquino op zoek naar de *beatitudo*, het geluk van de mens. Vandaar het besluit om *beatitudo* soms als geluk te vertalen en soms als gelukzaligheid.

ARTIKEL I

BESTAAT HET GELUK IN RIJKDOMMEN?

¹^{STE} BEDENKING. We moeten bij het lezen van de bedenkingen in ons achterhoofd houden dat Thomas schrijft voor studenten die hij vertrouwd wil maken met het theologisch denken. De bedenkingen zijn er niet om te onderzoeken welke argumenten tegenstanders van de katholieke leer inbrengen. Het zijn argumenten, gebaseerd op de beginselen van het theologische denken – Schrift, Traditie en gezond

verstand – die naar een conclusie leiden die in tegenspraak is met het antwoord waarvan Thomas meent dat het juist is.

3DE BEDENKING. We vergelijken dit met de redenering van een detective. De dief droeg een rode jas. Peter, een van de verdachten, heeft een rode jas. Deze overeenkomst tussen Peter en de dief maakt het aannemelijker dat hij de dief is.

Toegepast op de vraag van dit artikel zouden we het als volgt kunnen formuleren. Klopt het dat we altijd meer willen van het hoogste goed? Ja. Klopt het dat we altijd meer geld willen hebben? Daar lijkt het zeker op. Deze overeenkomst tussen geld en het hoogste goed maakt het aannemelijker dat geld het hoogste goed is.

DAARENTEGEN. In dit aspect lijken geluk en rijkdom juist uiteen te lopen en dat doet vermoeden dat ze niet hetzelfde zijn.

1STE WEERLEGGING. De gedachtegang is duidelijk, maar kan de hedendaagse lezer vreemd aandoen of zelfs tegen de borst stuiten. Om te voorkomen dat we het om die reden direct terzijde schuiven is het goed om een aantal dingen te overwegen. Op dit punt in de *Summa* van Thomas zijn er al heel wat kwesties besproken die behoren tot de context van de kwestie die nu op tafel ligt. Men kan zich bij het lezen van deze passage afvragen: wie zegt dat geluk voor iedereen hetzelfde is? Men kan denken: iemand die slimmer is dan ik zal toch heus niet beter weten waar ik gelukkig van word. Dat zijn terechte vragen en gedachten. Thomas bespreekt ze ook, bijvoorbeeld in kwestie 1 van deel II.

Daarnaast kan het helpen om te onderscheiden tussen persoonlijke gevoeligheden en weloverwogen overtuigingen. Als een tekst onze gevoeligheid prikkelt hebben we vaak de neiging om het denken achterwege te laten en de tekst op gevoel af te wijzen of juist aan te nemen. Als de tekst echter geschreven is om juist tot het verstand te spreken, dan doen we hem alleen recht door eerst te proberen goed te begrijpen wat de auteur zegt en wat zijn argumenten zijn voor de stellingen die hij naar voren brengt. Vervolgens kunnen we die stellingen en argumenten vergelijken met onze eigen overtuigingen en onderbouwingen.

In het geval van deze passage kunnen we bijvoorbeeld de volgende vraag stellen. Is er iets voor te zeggen dat wijze mensen beter weten wat gelukkig maakt dan zomaar iemand? Of deze vraag. Naar wie ga ik toe om erachter te komen hoe ik gezond kan worden, naar een arts of naar zomaar iemand? Naar een arts natuurlijk. Is het geluk dan zo verschillend van de gezondheid, en waarom wel of waarom niet?

3DE WEERLEGGING. Van een afstand bezien is deze gedachtegang goed te volgen. Geld verzadigt niet, geluk wel, dus bestaat geluk niet in geld. Als we de tekst echter van dichterbij bekijken, treffen we een hoofdbreker. In Sirach staat: wie mij eet, zal honger houden. In het evangelie zegt Jezus: wie van dit water drinkt, houdt dorst. ‘Mij’ in de eerste zin verwijst naar God en dus naar degene in wie het geluk wel bestaat. ‘Dit water’ in de tweede zin staat symbool voor natuurlijke rijkdommen, die niet gelukkig maken. Toch wordt van beide gezegd dat je honger of dorst houdt ook al krijg je ze. Het lijkt erop dat Thomas een overeenkomst tussen het geluk en de natuurlijke rijkdommen heeft aangewezen, terwijl hij juist het verschil tussen beide wil aantonen. Het zit als volgt.

Naarmate we meer hebben van datgene waarin het geluk bestaat willen we van datgene meer en van al het andere minder. Hoe beter we God kennen en hoe dichterbij Hem zijn, hoe sterker onze honger naar Hem wordt en hoe onverschilliger we worden ten aanzien van alle andere goederen. Dat geldt niet voor de rijkdommen. Naarmate we meer geld hebben gaan we juist meer verlangen naar andere goederen, zoals ware vriendschap of innerlijke rust. We blijven verlangen naar meer geld, maar het geldbezit heeft niet tot gevolg dat andere verlangens afnemen. Dat is een verschil tussen het ware geluk en het geld. We concluderen eruit dat geld niet datgene is waarin het geluk bestaat.

ARTIKEL 2

BESTAAT HET GELUK IN EERBEWIJZEN?

Het Latijnse woord dat Thomas gebruikt is *honores*. We vertalen het met eer of eerbewijzen. De beste omschrijving van het begrip *honores* is dat een ander jou door een of andere handeling, zoals het uitreiken van een geschenk of het uitspreken van een lofrede, eer doet toekomen.

1STE BEDENKING. Als je weet dat een medaille de beloning is voor de winnaar, en als je weet dat een gouden plak ook de beloning is voor de winnaar, dan ga je vermoeden dat ze met medaille en gouden plak hetzelfde bedoelen.

Ik wil wat God heeft, daarin verwacht ik mijn geluk te vinden. God heeft eer en glorie. Ik wil eer en glorie.